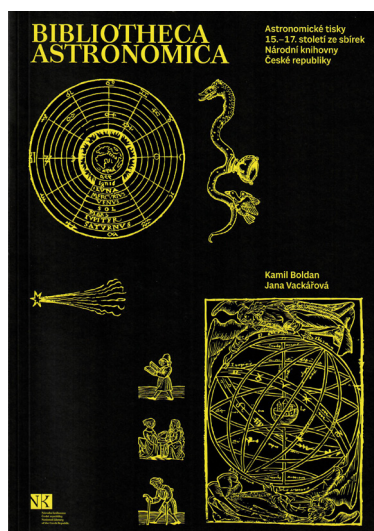

Bibliotheca astronomica: astronomické tisky 15.–17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky

BOLDÁN, Kamil a VACKÁŘOVÁ, Jana. *Bibliotheca astronomica: astronomické tisky 15.–17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky*. 1. vydání. Praha: Národní knihovna České republiky, 2024. 173 stran. ISBN 978-80-7050-811-4.

Kritický katalog *Bibliotheca astronomica* je jedním z posledních vydavatelských počínů Národní knihovny ČR, respektive Oddělení rukopisů a starých tisků. Doprovázel stejnojmennou výstavu, která se konala ve dnech 18. 10. až 18. 12. 2024 v prostorách Galerie Národní knihovny ČR. Její autoři, Kamil Boldán a Jana Vackářová, se rozhodli prezentovat cenné rukopisné a tištěné knihy z historických fondů Národní knihovny, které se zaměřují na astronomii. Návštěvníkům výstavy a čtenářům publikace katalog nabídl zajímavé pohledy na životní osudy a vzájemnou komunikaci astronomů, na vědecký, společenský a populární obsah jejich děl, význačné tiskařské dílny a majitele vydaných knih. Výsledek je mimořádně zdařilý. Předložená publikace je po obsahové a grafické stránce dílem, které stojí nejen za prolistování, ale také za důkladné pročtení. Navíc je dosažitelná nejen v tiš-

těné, ale také ve volně dostupné digitální verzi¹.

Kniha je sice označena jako kritický katalog, ve skutečnosti však splňuje parametry populárně naučné knihy. Popisy jednotlivých originálů, které byly vystaveny v expozici, jsou nenásilně včleněny do textu a vytvářejí tak kompaktní celek. Naopak se čtenář o mnohých knihách dozví více informací, než kolik mohl nabýt na samotné, prostorově přece jen omezené výstavě. Obrázky fotografa Zdeňka Rerycha jsou kvalitní a korespondují s textem. Dle potřeby je přiblížen detail, jinde je zachycena otevřená dvojstrana (apertura) nebo celá strana.

Kniha se dělí na dvě části. První část zahrnuje nejstarší tisky z 15. století (Kamil Boldán), část druhá se věnuje tiskům ze 16. a 17. století (Jana Vackářová). Následuje výběrová literatura, elektronické zdroje a anglické resumé. Poznámkový aparát a rejstříky nejsou součástí publikace.

Již v samotném úvodu autoři vymezují pojetí knihy. Vybízejí k rozsáhlejšímu výzkumu, který by se věnoval řadě dílčích otázek, které nyní musely být jen předestřeny. Mezi mnohými vyberme například putování astronomických knih napříč staletími nebo otázku

¹ <https://www.nkp.cz/o-knihovne/vydane-publikace/bibliotheca-astronomica-astronomicke-tisky-1517-stoleti-ze-sbirek-narodni-knihovny-ceske-republiky> [cit. 2. 4. 2025].

rekonstrukce řady raně novověkých institucionálních a osobních knihoven, které by více napověděly o kulturním a společenském ovzduší různých dějinných epoch.

První část publikace, *Astronomické tisky 15. století*, byla napsána naším předním inkunabulistou a znalcem počátků české tištěné produkce Kamilem Boldanem². Na prvních stranách se autor v kratší sondáži vrací do středověku a sleduje rozvoj astronomie v klíkových rukopisných dílech. Zastavuje se u recepce řeckých autorů, zprostředkovaných během 12. a 13. století přes Pyrenejský poloostrov prostřednictvím překladů z arabštiny spolu s díly arabsko-islámského světa (například *Almagest* Klaudia Ptolemaia zprostředkovaný Gerardem z Cremony). Sleduje dvě klíčová prostředí, ve kterých se astronomie rozvíjela – panovnické dvory a nově zakládané univerzity. Ostatně každý student nižších ročníků artistických škol se musel seznámit s astronomií, i když jen nemnozí se jí nadále věnovali. Výrazné změny nastaly v 15. století, kdy byla zpochybněna ptolemaiovská planetární teorie (geocentrický kosmos). Značný vliv měl humanismus, pronikající do střední Evropy z Itálie. Řada vědců se již vymaňovala z univerzitního prostředí a působila samostatně (například Johannes Regiomontanus). V této době také nacházely značný ohlas příručky řecké a arabské astrologie. Sama astrologie záhy získala značnou oblibu nejen na panovnických dvorech, ale také na univerzitách. Dokladem toho jsou četné narativní horoskopy. Tento trend byl terčem kritiky nejen teologů, ale také některých představitelů humanismu (například Giovanni Pico della Mirandola). Ostatně jasný předěl mezi teoretickou astronomií a astrologií ještě neexistoval. Nedostatek financí vedl četné univerzitní astronomy k přivýdělkům astrologickými předpověďmi. A ani sama astrologie se neobešla bez přesných numerických hodnot týkajících se postavení nebeských planet v daném okamžiku. Vynález knihtisku vedl k rychlejšímu procesu rozpadu středověkého geocentrického pojetí vesmíru.

Mezi prezentované originály byly také zařazeny významné rukopisy (například rukopis VIII.H.73 z bývalé knihovny Matyáše Korvína nebo iluminovaný *Tractatus de ordine stellarum* z počátku 15. století XXVI.A.3³). Autor se ve zkratce zaměřil na rukopisy z českého prostředí, které prozatím nebyly veřejnosti v těchto souvislostech příliš známy (například astronomický sborník III.C.2 se žlutě kolorovanými schémata zatmění Měsíce). Značná pozornost byla věnována inkunábulím, tedy prvotiskům (tiskům do roku 1500 včetně). Již Johannes Gutenberg jako jeden ze svých prvních tisků zhotovil astronomický kalendář⁴.

Inkunábule s astronomickou tematikou věrně odrážejí složitý vývoj knihtisku ve druhé polovině 15. století. Rané dřevořezy byly dodatečně kolorovány vodovými barvami, ilustrovány jak geometrickými diagramy, tak alegorickými a mytologickými výjevy. Stále ještě chyběly rozsáhlejší mapy hvězdné oblohy. Na druhou stranu nebývalou měrou vzrostla astrologická produkce, přinášející tiskárnám značný profit. Pro léta 1472 až 1475 sledujeme v Norimberku dokonce první tiskárnu se specializací na astronomika: Johannes Müller z Königsbergu (známý spíše jako Regiomontanus) zde vydal 11 titulů. Podařilo se mu zvládnout náročnou sazbu číselných tabulek s různými grafickými sym-

2 Mezi mnohými jeho publikacemi jmenujme zejména *Počátek českého knihtisku*. Praha: Scriptorium, 2018. ISBN 978-80-88013-69-3; spolu s Emmou Urbánkovou: *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic: katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*. Praha: Národní knihovna ČR, 2009. ISBN 978-80-7050-573-1; *Úřední jednolistové tisky jagellonského věku*. Praha: Národní knihovna ČR, 2016. ISBN 978-80-7050-675-2.

3 Oba rukopisy jsou ve zdigitalizované formě přístupné v digitální knihovně Manuscriptorium [www. https://new.manuscriptorium.com/](https://new.manuscriptorium.com/) [cit. 2. 4. 2025].

4 Jediný dosud známý exemplář byl zničen za druhé světové války.

boly a členěním do mřížky pomocí kovových tabulek. Na jeho program navázal Erhard Ratdolt, působící nejdříve v Benátkách a poté v Augsburgu. Ratdoltův ediční program se opíral o astronomicko-matematické tituly, vydané v mnohých případech vůbec poprvé. Jako jeden z prvních knihtiskařů experimentoval s barevnými dřevořezy.

Pokud jde o české prostředí, je nutné zmínit inkunábulová bohemika o astronomii Křišťana z Prachatic a Augustina Olomouckého a v neposlední řadě také Pavla Žídka a Václava Fabera z Budějovic. Z českých institucí si větší pozornost zaslouží Pražská univerzita a ve všech směrech výjimečná knihovna Karlovy koleje. Z osobních knihoven nechybí knihovna Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Ladislava Černého z Boskovic a pozapomenutého Valentina Meziříčského. Vedle klasických astronomických děl se autor zastavuje také u minucí, vyznačujících dny z astrologického hlediska vhodné k pouštění žilou. Na tvorbě minucí se podílely známé osobnosti (například Vavřinec z Rokycan).

Obr. 1 Symbolem astronomické vědy byla armilární sféra, přístroj sloužící ke znázornění pohybu nebeských těles. Stala se kupř. součástí výzdoby jednoho z kodexů uherského a českého krále Matyáše Korvína, který se o astronomii zajímal (NK ČR, sign. VIII H 73).

Obr. 2 Armilární sféra byla často užívána na titulních listech raných astronomických tisků. V benátském tisku z roku 1496 pod ní sedí nejslavnější představitel antické astronomie Ptolemaeos společně s nejvýznamnějším astronomem 15. století Regiomontanem (NK ČR, sign. 39 B 37).

Druhá část recenzované publikace, *Astronomické tisky 16. a 17. století*, je autorským počinem Jany Vackářové, odbornice na staré tisky a jezuitskou matematiku a astronomii⁵. Před autorkou ležel složitý úkol – uchopit celá dvě staletí, během kterých se měnily astronomické principy (kopernikovský systém⁶ zpřesněný Tychonem Brahem a Johannem Keplerem), vylepšovaly přístroje (od začátku 17. století zlepšený dalekohled v pracích Galilea Galileiho) a metody (přesnější měření času pomocí kyvadlových hodin Christiana Huygense z roku 1655).

Astronomie se kontinuálně rozvíjela na univerzitách, to dokládají četné vpisky v knihách univerzitních kolejí. Vedle nich autorka zdůrazňuje soukromé knihovny – zejména jedinečnou knihovnu Tychona Braheho s jeho autografy a autografy významných astronomů (například Mikuláše Koperníka). Vyrůstajícím fenoménem jsou potom šlechtické knihovny (Šternberkové). Oproti předcházející první části zmiňuje klášterní knihovny (například chebských minoritů, premonstrátů v Louce nebo benediktinů v Kladrubech u Stříbra). Samostatná kapitola se zabývá publikacemi o kometách a kalendářích, obsahuje citace mnohých českých tisků, i když bohemika jako taková mají svoji vlastní stať (například práce Tadeáše Hájka z Hájku). Osudy astronomických knih v dobách následujících se již dříve staly předmětem samostatných výzkumů (zejména Bernard Bolzano a Matematické muzeum v Klementinu), tady je jim věnována spíše kratší pasáž dle celkové koncepce publikace. V úvodu jsem zmiňovala, že publikace si zaslouží více než jen prolistování – pokud by čtenář opravdu chtěl knihu jen prolistovat, potom vřele doporučuji kapitolu věnovanou speciálně ilustracím.

Snad jedinou výtkou, kterou bych ke knize měla, je jistá nevyváženost obou částí. První část je strhujícím pojednáním o rozvoji knižní kultury na pozadí astronomických knih, zatímco druhá část postrádá dynamiku a mnohdy se spíše zaměřuje na popis konkrétních tisků. Musím však být spravedlivá – při rozpětí dvou století to byl od autorky druhé části i přes tuto drobnou výtku heroický počín.

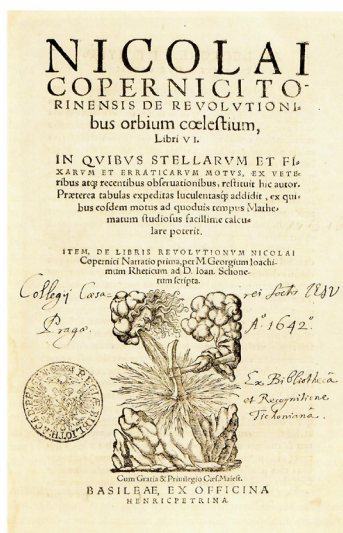
PhDr. Renáta Modráková

5 Spolupráce s Josefem Smolkou: *Josef Stepling (1716–1778) v jeho biografích a bibliografiích*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2018. ISBN 978-80-7050.

6 V roce 1543 v Koperníkově díle *O obězích nebeských sfér* je poprvé zveřejněna teorie o středovém postavení Slunce, kolem kterého se otáčeji planety včetně Země.

Obr. 3 Johann Hevelius. Cometographia. Gdaňsk, tiskař Simon Reiniger, 1668.
NK ČR, sign. 14 A 26. Mědirytina zobrazuje fiktivní rozhovor autora spisu
s Aristotelem a Johannem Keplerem.

Obr. 4 Mikuláš Koperník. De revolutionibus orbium coelestium libri VI. Basilej,
Heinrich Petri, 1566. NK ČR, sign. 14 B 16. Dílo, ve kterém Koperník „zastavil Slunce
a uvedl do pohybu Zemi“.

MODRÁKOVÁ, Renáta. Boldan, Kamil a Vackářová, Jana. Bibliotheca astronomica: astronomické tisky 15.–17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky. 1. vydání. Praha: Národní knihovna České republiky, 2024. 173 stran. ISBN 978-80-7050-811-4. Knihovna: knihovnická revue. 2025, roč. 36, č. 1, s. 90–94. ISSN 1801-3252.